

Інструментарій

Ренат Швець

РОБОТА НАД ФІЛОСОФСЬКИМИ ПЕРЕКЛАДАМИ В УКРАЇНІ 1920-Х: ВИПАДОК «ІСТИННОГО СЕНСУ СИСТЕМИ ПРИРОДИ»¹

Вступ

Філософські переклади – один із найпріоритетніших об’єктів дослідження істориків філософії. Вони наочно виражають процес взаємодії між різними (національними, мовними, локальними) філософськими традиціями; становлення філософської термінології в певний період часу; стан справ у конкретній галузі філософського знання; загальний рівень філософської культури (з огляду на кількість перекладів, принципи видання, наявність критичної інфраструктури тощо). За добрий приклад може правити історія перекладів Декартових праць, які здійснювалися ще за життя автора. Дослідник ранньомодерної філософії не може не враховувати, скажімо, авторизовані переклади «Медитацій» (герцог де Люїн), «Заперечень і Відповідей автора» (Клод Клерсельє) або «Принципів філософії» (Клод Піко). Адже ці переклади увиразнюють розриви між латинською і французькою термінологіями Картезія. Також відзначу, що інші філософи XVII ст. часто сприймали Декартові ідеї саме через переклади. Приміром, Спіноза посилався на неавторизований Декартом переклад «Пасій душі» латиною (1650), що помітно вплинуло на особливості його власного лексикону (зокрема, термінології афектів). Якщо ж розглянути сучаснішу історію, то підхід до перекладів Картезія у Франції, який утверджується принаймні з 1970-х рр., свідчить про істотні зрушення в цій декартознавчій традиції, пов’язані з загальною текстоцентричною настановою дослідників. Ідеться, зокрема, про критичний перегляд наявних тоді видань і панівного у франкомовному контексті авторизованого перекладу «Медитацій», а також вироблення альтернативних перекладацьких методологій, орієнтованих на точне відтворення Декартової лексики².

© Ренат Швець, 2025

¹ Розвідка, результатом якої є ця публікація, здійснена в межах дослідницької програми «Українська філософія XX століття в документах і текстах» (напряма «Історія українського філософського перекладу») науково-архівного центру *Archivum Sententiarum* за підтримки Спільноти журналу *Sententiae*.

² Результатом цих процесів став, наприклад, експериментальний переклад «Правил для скеровування розуму» [Descartes 1977], здійснений Жаном-Люком Марйоном як альтернатива попу-

Коли йдеться про історію українських філософських перекладів, ми маємо справу з дослідницькою сферою, яка ще тільки формується. Однією з ознак такого формування є реалізація проєктів, спрямованих на окреслення емпіричної бази – упорядкування найповнішого реєстру виданих філософських перекладів³. Утім, ще належить описати й неопубліковані переклади, збережені в державних та особистих архівах (згадати хоча б переклади античних філософів, зроблені Юрієм Мушаком). Значущість цього завдання додатково підкреслюється фактором гострої нестачі україномовних філософських перекладів у сфері профільної освіти. Крім цього, дослідження перекладів має неодмінно спиратися на історію інституцій і спільнот, у межах яких вони продукувалися. На жаль, нам істотно бракує історіографії, яка могла би стати міцним фундаментом.

Мета цієї статті – дослідити на конкретному матеріалі досвід роботи над філософськими перекладами в 1920-ті роки. Як приклад ми обрали віднайдений рукопис (далі – Рукопис) анонімного україномовного перекладу твору, авторство якого часто приписують Гельвецію – «*Le vrai sens du système de la nature*».

Наш вибір зумовлено низкою підстав. По-перше, цей переклад, наскільки нам відомо, ніколи не здобувався на увагу науковців. По-друге, те, що Рукопис містить також редакторські правки, дозволяє окремо оцінити як перекладацькі рішення, так і якість редактури. По-третє, робота над цим перекладом припала на період, коли україномовне книговидання (це стосується й інтелектуальної літератури) санкціонувалося політикою «коренізації», а характер втручання держави у сфери науки та літератури був порівняно стриманим. Це дозволяє не зважати на випадки самообмежень чи ідеологічної вмотивованості в аспекті ухвалення перекладацьких/редакторських рішень, які траплялися в пізніші часи радянської історії. До того ж, обраний переклад є прикладом філософської терміноворчості в ситуації, коли процес стандартизування мови ще тривав (так зв. «харківський правопис» був ухвалений лише у 1928 році).

Здійснення окресленої мети передбачає опис моделі організації роботи над перекладом та оцінку цього перекладу з точки зору сучасних методологій. У цій

лярному перекладові Жака Бруншвіга (увійшов до видання Фердинанда Альк'є [Descartes 1963]). «Експериментальність» Марйонового перекладу полягала в застосуванні лише того лексикону, який містили франкомовні тексти Декарта, написані до 1637 року. Для реалізації цього завдання були спеціально розроблені два інформатизовані покажчики лексичних одиниць французького та латинського словників Картезія.

В аспекті «Медитацій» варто згадати зусилля Жан-Марі Бейсада та Мішель Бейсад із обґрунтування нового перекладу ключового метафізичного тексту Декарта (див. про це [Хома 2005]). У 1990 році вийшло друком підготовлене ними видання «Медитацій» [Descartes 1990], що містило оригінальний латинський текст, французький авторизований переклад де Люїна та новий французький переклад, здійснений з латинського оригіналу. Цю подію можна вважати революційною, адже відтоді французький читач уперше отримав точний переклад латинської версії «Медитацій».

³ Однією з перших таких спроб став проєкт Іллі Ясної «*Translatio philosophica*», презентація якого відбулася у 2015 році [Ясна 2017: 36] (на сьогодні він припинив своє існування). У травні 2025 року на базі сайту-агрегатора науково-архівного центру *Archivum Sententiarum* відкрито «Реєстр опублікованих україномовних перекладів філософських творів». На час написання цієї статті Реєстр налічує близько тисячі найменувань і продовжує регулярно поповнюватися.

статті ми зупинимося лише на першому аспекті аналізу. Зокрема, нас цікавити-ме: 1) яким був характер редакторських змін, внесених до перекладу; 2) чи присутні в тексті ознаки використання перекладів-посередників (передусім ідеться про два російськомовні видання «Істинного сенсу системи природи» 1922 і 1923 рр.).

Перш ніж перейти до розгляду Рукопису, вважаємо доречним стисло охарактеризувати фонд, в якому він зберігається.

Фонд Державного видавничого об'єднання України: загальна характеристика

Рукопис україномовного перекладу «Істинного сенсу системи природи» зберігається у фонді Державного видавничого об'єднання України⁴.

ДВУ (1919–1934) вважається найбільшим видавництвом УСРР. Його публікаційний профіль був універсальним: воно видавало художню, суспільно-політичну, навчальну й іншу спеціальну літературу (як-от технічну, військову, медичну тощо). Крім цього, видавництво випускало відому на той час періодику. Досить лише назвати такі видання, як «Червоний Шлях», «Життя й Революція», «Критика», «Плуг». ДВУ мало численні філії як в українських містах, так і в інших радянських республіках. Попри таку широку публікаційну активність і співробітництво з багатьма знаними представниками української культури 1920–1930-х рр. (Аркадій Любченко, Майк Йогансен, Микола Хвильовий, Володимир Юринець, Сергій Пилипенко та ін.), історія ДВУ залишається майже не описаною. ДВУ побіжно фігурує в дослідженнях, присвячених видавничим перипетіям у ранньорадянський період, а спеціальні енциклопедичні довідки часто містять одне-єдине посилання на оглядову статтю 1965 року [Руда 1965].

Водночас ми маємо достатньо матеріалів, щоби детально реконструювати історію цього видавництва. Ідеться передусім про фонд ДВУ, що знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади та містить документи видавництва за весь час його існування (сумарно 8501 справа). Типологічно матеріали цього фонду можна поділити на три великі групи:

1. *Робоча документація ДВУ*: декрети, кореспонденція, видавничі плани, звіти, протоколи засідань відділів, рецензії, бухгалтерія тощо (Оп. 1, 4);

2. *Рукописи*: ідеться про подані до видавництва авторські тексти, а також рецензії на них. Часто містять редакторські правки, пропозиції, вкладені листи тощо (Оп. 2);

3. *Документи, що стосуються особового складу*: списки співробітників, особові справи (Оп. 3).

Здійснюючи це дослідження, ми зверталися до всіх окреслених різновидів матеріалів. Певна річ, багато з них мають стати предметом окремих історико-філософських розвідок. Це особливо стосується звітів і видавничих планів про-

⁴ Упродовж свого існування видавництво декілька разів змінювало назву: 1919–1920: Всеукраїнське видавництво (Всеукраїдав); 1920–1922: Всеукраїнське державне видавництво (Всеукрдерждавав); 1922–1930: Державне видавництво України (ДВУ); 1930–1934: Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ). Далі ми використовуватимемо абревіатуру ДВУ, оскільки цей етап історії видавництва є релевантним для нашого дослідження.

фільних відділів ДВУ, а також рукописів, серед яких є й оригінальні філософські монографії та переклади (частина з них залишилася неопублікованою).

Наостанок відзначимо прикру особливість цього фонду: описи справ часто мають вельми поверховий характер, іноді неточно передають датування документів, що ускладнювало архівно-пошукову роботу.

Видання «Le vrai sens du système de la nature» у ранньорадянський період

Рукопис не є першим проектом перекладу «Істинного сенсу системи природи», підготовленим у 1920-х рр. в УРСР. Йому передувало російськомовне видання 1922 року⁵, яке вийшло друком у харківському видавництві «Главполитпросвет» під неавтентичною назвою «Бог – Природа – Человек». Переклад зробила Наталія Шер-Семковська, а передмову та коментарі до нього написав її чоловік Семен Семковський. Уже за рік цей переклад було перевидано.

У тому ж 1923 році вийшов друком ще один російськомовний переклад зазначеного твору, цього разу в московському видавництві «Новая Москва». Його перекладачем став вільнослухач московського Інституту червоної професури (далі – ІЧП) Іван Луппол, редактором і автором передмови – завідувач філософського відділу ІЧП Абрам Деборін. Згідно з передмовою до цього видання (датована листопадом 1922 року), переклад здійснено «у зв'язку з роботами філософського семінару з “французького матеріалізму” в 1921–1922 академічному році» [Гельвеций 1923b: 41]. Тож, найімовірніше, підготовка харківського й московського видань велася паралельно. На наш погляд, це свідчить про тоді ще слабку скоординованість двох союзних центрів.

Чому ж трактат «Істинний сенс системи природи» здобувся на таку увагу? Гадаємо, можлива відповідь криється в особливостях радянської інтелектуальної інфраструктури того періоду. Діяльність науково-освітніх установ, що готували фахівців, здатних перекладати, редагувати та коментувати філософські тексти, тоді тільки розгорталася⁶. Водночас існувала нагальна потреба заповнити книжкову полицю літературою, яка би використовувалася в освітніх цілях і утверджувала «новий матеріалістичний світогляд» серед широких читацьких кіл. Під цим оглядом видання короткого тексту, в якому популярно викладається зміст матеріалістичної доктрини «обширної та місцями важкотілої», за словами Деборіна, «Системи природи» Гольбаха [Гельвеций 1923b: 40], можна вважати безпрограшною

⁵ На жаль, це видання відсутнє в центральних українських бібліотеках, тому надалі ми посилатимемося на доступне нам перевидання [Гельвеций 1923a]. Згідно з висновком Головліту УРСР від 26.10.1938, переклад 1922 року потрапив до списку книг, які підлягають вилученню і переробці на макулатуру [Білодід 2018: 157; 165]. Підставою стала «велика передмова» Семена Семковського [ibid.: 165], визнаного «ворогом народу» та засудженого до найвищої міри покарання (сфабриковані звинувачення за статтями 54-8 і 54-11 УК УРСР [СБУ 1935-1957: 474]). Прикметно, що перевидання 1923 року, яке теж містить передмову Семковського, не потрапило до переліку «репресованої літератури», що, імовірно, можна пояснити бюрократичною недбалістю.

⁶ Московський ІЧП був заснований у 1921 році. Тоді ж у Харкові почала функціонувати кафедра марксизму і марксознавства, на основі якої пізніше утвориться Український інститут марксизму.

стратегією. Автори обох передмов відзначають дотепність мови трактату, його соціально-критичний потенціал, роблячи водночас характерну для радянської філософської культури ремарку щодо «історичної обмеженості» французького матеріалізму.

Зазначені переклади не пройшли повз увагу вченої публіки, про що свідчать реакції на них у фаховій періодиці. Зокрема, упродовж 1922–1923 рр. у московських журналах «Под знаменем марксизма» (далі – ПЗМ) та «Печать и Революция» (далі – ПиР) виходили парні рецензії на харківське й московське видання.

Рецензентом перекладу Луппола в ПЗМ виступив В. Румій [Румий 1922: 252–253]. Згідно зі «Словником псевдонімів російських письменників, вчених і суспільних діячів» [Масанов 1958: 38], так деякі свої тексти підписував Вагаршек Тер-Ваганян (тоді – відповідальний редактор ПЗМ). Левову частку його рецензії приділено відтворенню ключових тез трактату. У вкрай коротких репліках відзначені пропедевтичний потенціал вступної статті Деборіна та художнє оздоблення книги, що відтворює елементи амстердамського видання 1777 року. Натомість до специфіки перекладацьких рішень автор не звертається⁷.

Значно ретельнішою є рецензія на харківське видання [И. Л. 1922: 253–255]. Вона підписана ініціалами І. Л., під якими неважко впізнати перекладача московського видання Івана Луппола. Автор вважає обрану харків'янами назву видання («Бог – Природа – Человек») неслухною, критикує легковажність Семковського в аспекті ідентифікації автора трактату⁸ та доволіність написаним ним приміток, а також підважує деякі перекладацькі рішення. Ідеться передусім про занадто інтерпретативну стратегію передачі оригінальних фраз, неузгодженість термінологічних відповідників і грубі перекладацькі помилки, найпоказовішою з яких є переклад фр. «sauvage» як «мудреца»⁹ (у прикладі про дикуна й годинник із розд. XXI¹⁰).

До проблем організації видання та перекладу звертаються й рецензенти ПиР. Олександр Троїцький вважає переклад Луппола «цілком вдалим» [Троицкий 1923: 227], хоч і не погоджується з деякими його рішеннями. Так, «l'être» він пропонує

⁷ Прикметною особливістю рецензії є бібліографічне посилання, в якому неточно передано рік видання (1922 замість 1923) і загальну кількість сторінок (164 замість 163) [Румий 1922: 252]. Напевно, це друкарські помилки. Однак є підстави припустити, що московські філософи (нагадаємо, що Деборін долучався до роботи над ПЗМ, а пізніше став головним редактором цього журналу) не хотіли віддавати першість у публікації харків'янам. Адже виглядає дивним, що автор рецензії наголошує на «одночасній появі» обох видань [ibid.], хоча на обкладинці московського перекладу зазначений 1923 рік, а число ПЗМ, де вміщена рецензія, датоване листопадом-груднем 1922 року. Можливо, Тер-Ваганян написав рецензію, користуючись не виданою книгою, а, приміром, її чорновим макетом (що пояснювало би неправильність бібліографічного посилання та невідповідність між роками публікації перекладу й рецензії на нього).

⁸ Семковський обмежується лише тим, що «разюча ясність і блиск викладу змушують вважати, що це справді був посмертний твір Гельвеція» [Гельвеций 1923а: 3]. Натомість, за Деборіном, «нині вважається що Гельвецій не є її [роботи «Істинний сенс системи природи». – Р. III.] автором. Можливо, вона належить перу одного з популяризаторів матеріалізму типу Нежона, що був літературним помічником Дідро і Гольбаха» [Гельвеций 1923б: 41].

⁹ У другому виданні цю помилку виправлено [Гельвеций 1923а: 58].

¹⁰ «Le sauvage ouvrant la montre, l'examinant, verra qu'elle ne peut être que l'ouvrage d'un homme» [Helvetius 1774: 94]. Тут і далі ми посилатимемося на лондонське видання «Істинного сенсу системи природи» 1774 року.

передавати як «нечто», «существующее», «бытие» замість «существо»; «tempérament» – як «темперамент», а не «характер», щоби закріпити за першим «значення фізіологічної основи нашої поведінки» [ibid.]. Автор рецензії виділяє ще поодинокі неточності та низку нетипових для російського синтаксису конструкцій. Ісаак Альтер, рецензент харківського видання, здебільшого повторює невдалі випадки перекладу Шер-Семковської, які помітив у ПЗМ Луппол [Альтер 1923: 229]¹¹. Обидва автори нарікають на те, що книгам не вистачає деталізованих приміток: у харківському виданні приміток, на думку Альтера, недостатньо [ibid.], у московському ж їх немає зовсім.

Отже, московське видання було назагал сприйняте схвально, натомість харківське здобулося на більшу критику як самого перекладу, так і авторських матеріалів Семковського. Чи відрізнявся проєкт україномовного перекладу «Істинного сенсу системи природи» від своїх російськомовних попередників? Чи були враховані при його підготовці недоліки зазначених видань? Спробуємо відповісти на ці питання далі.

Проєкт україномовного видання «Істинного сенсу системи природи»

Рукопис україномовного перекладу «Істинного сенсу системи природи» складається з а) великого аркуша-обладинки [ДВОУ 1925b: 1-1 зв.]¹², розподіленого на дві титульні сторінки¹³ (на цих сторінках та їхніх зворотах містяться також коментарі співробітників видавництва). В аркуш-обкладинку вкладено: б) передмову Семена Семковського (аа. 1а-1в); в) переклад основного тексту з виправленнями (аа. 1/2-68); г) коментарі Семковського (аа. 69); ґ) зміст (аа. 70-71). Нижче ми спробуємо реконструювати історію Рукопису та особливості роботи над ним.

Видавничі плани

Крайніми датами, вказаними на Рукописі, є 24.02.1924 на Титулі-2 і 13.06.1925 на Титулі-1 (а. 1). Видавничі плани за цей період дозволяють встановити, що підготовкою перекладу опікувалася соціально-економічна секція ДВУ (яка зокрема спеціалізувалася й на філософській літературі), а його публікація готувалася на 1925 рік накладом у 5000 примірників (серія «Бібліотека Марксизму і Матеріалізму») [ДВОУ 1925а: 87]. Припускаємо, що запланований рік видання «Істинного сенсу системи природи» не був випадковим, адже на нього припадала 210 річниця з дня народження Гельвеція – «гіпотетичного» автора твору. Це припущення можна вважати обґрунтованим з огляду на поширену тоді практику «науки до ювілеїв»: підготовку спеціальних журнальних чисел, колективних збірок чи перекладів до «круглих дат».

¹¹ Порівн. із [И. Л. 1922: 255].

¹² Далі посилання на Рукопис здійснюватиметься в круглих дужках із наведенням номера аркуша після скорочення а./аа.

¹³ Оскільки сторони цього аркуша не пронумеровані окремо, ми надалі називатимемо їх Титул-1 і Титул-2.

Текст без автора, назви та перекладача

Розгляньмо уважно Титули¹⁴ (а. 1):

Титул-1	Титул-2
<u>Гельвецій</u> Правдиве розуміння системи природи (про бога, природу, людину) Переклад з французької за редакцією <u>М. Йогансена</u> зі передмовою вступною статтею й примітками <u>С. Семковського</u>	Бог – Природа – Людина¹⁵ (Дійсне розуміння системи природи.) посмертна праця М. Гельвеція¹⁶ видана в Лондоні¹⁷ 1774 року (Переклад з французької мови) за ред. Михайла Йогансена.) Переднє слово й примітки [закреслено] в кінці С. Семковського)

Нагадаємо, що оригінальний заголовок твору «Le vrai sens du système de la nature». Як бачимо, перше його слово «vrai» перекладене по-різному: у першому випадку – як «правдиве», у другому – як «дійсне». Важливо зазначити, що в обох випадках фігурує фраза «Бог – Природа – Людина», яка відсилає до специфічної назви харківського видання 1922 року. Ця деталь прояснює коментар співробітника видавництва (особу не вдалося встановити) під Титулом-2 (а. 1):

Тов. Йогансену

Необхідно звернути з російським перекладом, може там є якісь зміни.

25/II 24.[наведено підпис]

Певно, ідеться про переклад Шер-Семковської. Але як слід розуміти фразу «може там є якісь зміни»? Є підстави вважати, що йшлося не лише про «звірку» перекладу, а й про відтворення особливостей самого харківського видання. Річ у тім, що почерки, якими написано переклади основного твору та передмови й приміток Семковського (що відповідають [Гельвецій 1923а: 3-7; 87-88]), суттєво

¹⁴ Припускаємо, що Титул-2 підготовлено раніше, адже його закреслено червоним чорнилом, схожим на те, яким здійснено написи на Титулі-1. До того ж на Титулі-1 міститься найпізніше датований допис (13 червня 1925).

¹⁵ Жирним шрифтом позначені фрагменти, додані до Титулу-1 пізніше. Тут і надалі ми відтворюватимемо всі особливості оригінальних документів включно з помилками, підкресленнями, виправленнями тощо. У квадратних дужках подаватимуться наші доповнення: розшифровки скорочень, відновлені частини дат, пропущені або викреслені фрагменти.

¹⁶ Ця фраза помилково відтворює елемент титулу видання 1774 року: «Ouvrage posthume de M. Helvetius». У французькій мові «М.» перед прізвищем автора часто є не ініціалом, а скороченням від «monsieur». У нас саме той випадок: оскільки Гельвеція звали Клод-Адріан, то «М.» перед прізвищем – не ініціал, тому його слід було передати як «Посмертний твір п./пана Гельвеція».

¹⁷ Пізніше виправлено на «Лондоні».

відрізняються. Найімовірніше, переклад авторських матеріалів Семковського¹⁸ здійснив Майк Йогансен, про що свідчить зіставлення цих аркушів (аа. 1а-1в; 69) із редакторськими коментарями Йогансена (підписаними «Прим. ред.»), а також його рукописними рецензіями, що зберігаються у фонді ДВУ (наприклад, [ДВОУ 1925-1927: 325])¹⁹.

З іншого коментаря вже згаданого співробітника видавництва (це підтверджують ідентичні підписи), розташованого на звороті Титулу-2 (а. 1 зв.), дізнаємося, що передмову Семковського планувалося адаптувати до україномовного видання:

До [нерозбірливо] т. Слоуцкому²⁰

Передмова Семковського писана для руського видання. Треба просити т. Семковс.[ького] або пристосувати цю передмову до українського видання, або [закреслено] написати нову (як він хоче). Тільки у передмову мусить стояти, що її дано для першого видання по-українськи.

10/IV 24. [наведено підпис]

У доступних нам документах ДВУ за 1924–1925 рр. немає даних про те, чи зверталися співробітники видавництва до Семена Семковського. Наявний Рукопис демонструє, що зміни в перекладену з харківського видання передмову не вносилися.

Невідомою залишається особа перекладача (далі – Перекладач). Його ім'я жодного разу не згадується в Рукописі та не фігурує у видавничому плані на 1925 рік. Зрештою, ми не знаємо, коли саме здійснювався переклад, проте можемо встановити напевно, що етап редагування станом на лютий 1924 року вже розпочався.

Редакторська робота

Отже, достеменно відомо, що над редакцією україномовного перекладу «Істинного розуміння системи природи» працював Майк Йогансен. Чим зумовлено вибір цієї кандидатури? Йогансен не мав спеціальної філософської освіти, а французька²¹, на відміну від німецької й англійської, з яких він переважно перекладав, не була його основною іноземною мовою. Проте він мав добру філологічну освіту²²,

¹⁸ Відзначимо також, що ці матеріали не відображені в змісті, який охоплює лише структурні частини «Істинного сенсу системи природи» (аа. 70-71). Із цього можна висувати, що аркуші з перекладеними текстами Семковського були додані до Рукопису пізніше.

¹⁹ Юрій Смолич так описував Йогансенів почерк: «Майк писав дуже дрібним акуратним письмом і вмщував у сторінку точно дві тисячі знаків» [Смолич 1986: 112]. Із нашим випадком збігаються не лише якісна особливість почерку, а й середня кількість знаків, розміщених на сторінці (~ від 2000 до 2200), що додатково підкріплює обґрунтованість нашої гіпотези.

²⁰ Найімовірніше, йдеться про С. М. Слоуцького (розшифрувати ініціали не вдалося). У документах ДВУ щодо особового складу за 1925 рік він значиться як технічний секретар Редакційного відділу [ДВОУ 1925с: 191].

²¹ В аспірантській анкеті Йогансен вказує, що вільно говорить німецькою, українською та польською, перекладає з німецької, латини та греки, читає слов'янськими мовами, німецькою, французькою та англійською [МО ?-1927: 2]. У Curriculum vitae від 28.02.1927 зазначає: «Володію німецькою, англійською мовою, читаю франц.[узькою] і слов'янськими мовами, так само грекою й латиною» [ibid.: 4].

²² Йогансен закінчив класичний відділ і відділ словесності історико-філологічного факультету Харківського імператорського університету з дипломом І ступеня [МО ?-1927: 1 зв.]. 27 грудня 1921 року став аспірантом кафедри мовознавства (секція української мови) Харківського інституту народної освіти [ibid.: 2]. Завідувач кафедри Олекса Синявський так охарактеризував Йогансена: «Способности выше редкого. Многоаспектность интереса ведет к разбросан-

працював у структурі ДВУ²³ та вже заявив про себе як літератор, перекладач і знавець мов.

Однак Йогансен був не єдиним, хто вносив правки до перекладу. Його виправлення внесені синім чорнилом, подколи зеленим і червоним. Почерк дрібний та охайний. Водночас на (аа. 1/2-7) бачимо багато виправлень червоним чорнилом і грубшим почерком. Щоб ідентифікувати автора цих редакторських правок, звернімо увагу на пізніше закреслений допис під Титулом-1 (а. 1):

Оскільки [закреслено] перегляд 6-х розділів показав, що т. Йогансен поставився не уважно і безвідповідально до обов'язків редактора, запропонувати т. Йогансену провести редакцію вдруге і подати рукописа у готовому до друку вигляді (з перевіркою змісту, обробивши стиль, звівши абзаци і т.д.)
[наведено підпис]
24/IV

Очевидно, хтось із видавництва перевіряв Йогансенову роботу. Почерки та чорнило авторів цього тексту й анонімних правок на (аа. 1/2-7) дуже схожі. Звернення до внутрішньої документації видавництва (див., наприклад, [ДВОУ 1925-1927: 111-112 зв.]) надало необхідні підстави вважати, що наведений підпис (можна відтворити як «АндРіч»), а також його скорочена версія («АР»²⁴) до ще одного допису на Титулі-1 (а. 1), який ми розглянемо згодом, належать Андрієві Річицькому – завідувачу «секції соціально-політичних видань» ДВУ з 1925 року²⁵ [ДВОУ 1925с: 192]. Припускаємо, саме він є автором правок на (аа. 1/2-7), що охоплюють перші шість розділів (і перший абзац сьомого розділу), про які йдеться в наведеному дописі²⁶.

Повернімося до аспекту редакторських втручань. Йогансену правки зазвичай стосувалися проблематичних перекладацьких рішень, а також випущених частин оригінальних фраз. Наприклад, «monde visible» [Helvetius 1774: i] відпочатково передано як «наш світ», але пізніше виправлено на «*видимий*»²⁷ світ» (а. 1/2). У тому ж абзаці «Il prétendit connaître son sort dans une autre vie, avant de se rendre

ности. Кафедре уделяет внимание меньше должного» [ibid.]. Репліка Синявського щодо «багатоаспектності» суголосна тому, як Йогансена описував у своїх спогадах Юрій Смолич: «він знав дуже багато, але не був *знавцем* у будь-якій царині життя. Його загальна освіченість була практично безмежною, однак ні в одній галузі знання, в жодній науці його не можна було признати *фахівцем*» [Смолич 1986: 97; курсиви Юрія Смолича]. Можливо, саме широка ерудиція допомагала Йогансену вхоплювати суто філософські нюанси «Істинного сенсу системи природи», що часто втрачалися при перекладі.

²³ В особовій справі Йогансена як співробітника ДВУ міститься затверджене прохання призначити його на посаду завідуючого відділом видань з мистецтва Всеукраїнському [ДВОУ 1921: 1].

²⁴ Матеріали з архіву ДВУ підтверджують, що Річицький використовував скорочену версію підпису «АР», коли йому доводилося писати щось на документі вдруге [ДВОУ 1925-1927: 255-255 зв.].

²⁵ Цей факт дає підстави припустити, що допис датовано 1925 роком.

²⁶ У Рукописі також є зміни, внесені темно-синім чорнилом, здебільшого над відповідним текстом перекладу або замість його стертих фрагментів. Аналіз текстуальних нашарувань показує, що ці правки додано до подальших редакторських втручань, адже частина з них модифікувалася Річицьким і Йогансеном. Імовірно, йдеться про самокорекцію Перекладача, на що вказує зовнішня подібність почерків.

²⁷ Далі курсивом позначатимуться редакторські зміни.

heureux dans celle-ci» [Helvetius 1774: ii] перекладено як «Вона [себто людина, l'homme. – Р. III.] намірялася пізнати свою долю в іншому житті раніше, чим в цім» (а. 1/2). Як бачимо, остання частина оригінального речення пропущена Перекладачем. Натомість Йогансен її додає: «...в іншому житті раніше, чим *здобути собі щастя в цім*». Схожий випадок подибуємо на (а. 60), де при перекладі втрачено доволі великий шматок оригінального речення:

Оригінал	Переклад
Il est vrai que les Athées sont rares, parce que l'enthousiasme a ébloui les esprits, & que l'erreur a fait de tels progrès, que peu d'hommes ont le courage de vouloir se détromper. Cependant, si, par Athées, on entend des hommes guidés par l'expérience & le témoignage de leurs sens, qui ne voyent dans la nature que ce qui s'y trouve réellement; si, par Athées, on entend des Physiciens, qui, sans recourir à une force chimérique, croient pouvoir tout expliquer par les loix du mouvement; si, par Athées, on entend des gens qui ne savent ce que c'est qu'un esprit, qui rejettent un fantôme, dont les qualités disparates ne peuvent que troubler le genre humain, il n'est pas douteux qu'il existe bien des Athées, & qu'il y en auroit davantage, si les lumieres de la saine physique & de la droite raison étoient plus répandues. [Helvetius 1774: 128]	Справді, атеїсти, – рідкі, бо релігійний ентузіазм ²⁸ засліпив уми і релігійні омані збільшилися остільки, що тільки де-хто має відвагу бажати визволитися від ошуканки. Однак , як що під атеїстами розуміти фізиків, що котрі відкидають усякі фантоми і пояснюють все законами руху; і котрі не відають, чим є дух , як що під атеїстами розуміти людей, що котрі не відають, чим є дух і женуть од себе сей оманливий фантом, різні прикмети якого лише хвилюють ²⁹ запаморочують людство, – то не можна сумніватися в тім, що є багато атеїстів і їх було б ще більше, коли б світло здорової фізики та незіпсутого розуму більше поширилося. (а. 59-60)

Перед пропущеною реплікою Йогансен ставить спеціальну позначку «Х» і стрілку, що відсилає до звороту попереднього аркуша (а. 59 зв.). Він також подає переклад «загубленого» речення:

Оригінал	Переклад Йогансена
Cependant, si, par Athées, on entend des hommes guidés par l'expérience & le témoignage de leurs sens, qui ne voyent dans la nature que ce qui s'y trouve réellement... [Helvetius 1774: 128]	Однак, коли під атеїстами розуміти людей, що керуються розумом ³⁰ досвідом і тим, що говорять їм їхні змисли ³⁰ , що вбачають у природі тільки те, що в ній справді є (а. 59 зв.)

²⁸ Курсивом позначені зміни, ймовірно внесені Перекладачем.

²⁹ Припускаємо, що це виправлення належить Йогансеніві.

³⁰ На (а. 8) Йогансен замінює варіант Перекладача «чуття» («les sens» [Helvetius 1774: 21]) на «змисли».

Наведені приклади унаочнюють, що Йогансен зіставляв україномовний переклад із французьким оригіналом. Це підтверджують і численні примітки до конкретних перекладацьких рішень. Так, до слова «інтуїція» («intuition»³¹) Йогансен додає примітку (пізніше закреслену Річицьким): «Цього терміну Гельвецій вживає ще в значінні простої “Anschauung”, “созерцання” без будь якого метафізичного підфарбку» (а. 5). Інколи Йогансен пропонує більш вдалі українські відповідники у примітках, проте не наважується їх імплементувати в текст, як-от із словом «sort»: «sort – власне жребок, судьба» (а. 15). Перекладач обрав варіант «сила»³², хоча «жребок, судьба» значно ближче до оригінального значення: «Фаталізм повинен надихати людині корисну покірливість наказам сили»³³ (ibid.).

Отже, правки Йогансена здебільшого точкові: вони пов'язані з усуненням невідповідностей між оригіналом і перекладом та пошуком вдаліших відповідників³⁴. У деяких випадках він вдається до стилістичної коректури. Загалом характер його правок відповідає функціям, які сьогодні прийнято покладати на наукового редактора.

Річицький пропонує власну систему термінологічних відповідників. Він методично замінює Перекладачеву «необхідність» («nécessité») на «конечність»³⁵ (аа. 2; 4-6). Його вочевидь не влаштувало слово «акція», замість якого він уживає «дію» (а. 2; 5), «наслідок» (а. 4), «вчинок» (а. 1/2) і «чинність» (а. 4). Однак ці терміни застосовуються безвідносно до оригінального тексту, оскільки початкова «акція» позначала водночас «action» і «effet», а нові варіанти перекладу ще більше поглиблюють цю невідповідність. Що ж до несистемних змін, то Річицький у низці моментів слушно виправляє Перекладача, передаючи, до прикладу, «des causes & des effets naturels» [Helvetius 1774: 10] як «*природні причини й наслідки*» замість «звичайних причин й акцій» (а. 4); «globe» [Helvetius 1774: 18] – як «земну кулю» замість «всесвіту» (а. 6). Деякі його зміни, найімовірніше, пов'язані з орієнтацією на російськомовний переклад Шер-Семковської. Як, наприклад:

³¹ «Si la nature étoit gouvernée par une intelligence, il lui en faudroit autant, parce que sans organes il ne peut y avoir ni perception, ni idées, ni **intuition**, ni pensées, ni volonté, ni plan, ni actions» [Helvetius 1774: 14-15].

³² Що відповідає рішенню Шер-Семковської: «...покорність веленням *сили*» [Гельвецій 1923а: 33]. У московському ж виданні: «...покорність *законам судьбы*» [Гельвецій 1923b: 76].

³³ «Le fatalisme doit inspirer à l'homme une soumission utile, une résignation raisonnée aux décrets du sort» [Helvetius 1774: 38]. Зіставлення з оригінальним реченням показує, що Перекладач і редактор випустили фразу «une résignation raisonnée».

³⁴ Приміром, Йогансен *намагається* закріпити за «perception» відповідник «сприймання» (замість «похоплення»), а за «imagination/imaginaire» – «фантазія/фантазійний» (замість «уява/уявлений»), хоча до першого вжитку «уяви» він додає примітку з французьким терміном, не виправляючи варіант Перекладача (а. 8). Схожа ситуація на (а. 21) із «vice», де Йогансен двічі виправляє «нецноту» на «роспусту», але до першого вжитку відповідника пропонує лише примітку: «Le vice – порок».

³⁵ Проте в одному випадку Річицький виправляє «певну суть» («une essence *déterminée*» [Helvetius 1774: 11]) на «*конечну* суть» (а. 4).

Оригінал	Варіант Перекладача	Варіант Річицького	Переклад Шер-Семковської
Consultons l'expérience, contemplons l'univers; il ne nous offre que de la matière & du mouvement. [Helvetius 1774: 3]	Порад[и]мос[ь] у досвіді. Споглянемо на всесвіт. У ньому тільки – матерія. У ньому тільки – рух. (а. 2)	Порадьмося в досвіді, споглянемо на всесвіт; У ньому ми знайдемо лише матерію і рух . (а. 2)	Обратимся к опыту, будем созерцать вселенную: мы найдем в ней лишь материю и движение . [Гельвеций 1923а: 14]

Ці правки не призводять до втрати сенсу, проте суб'єкт дії в останній частині речення переданий неточно, адже дієслово третьої особи однини «offre» стосується «всесвіту», l'univers³⁶. В іншому прикладі відтворюється неоднозначне термінологічне рішення Шер-Семковської:

Оригінал	Варіант Перекладача	Варіант Йогансена	Варіант Річицького	Переклад Шер-Семковської
L'homme est un être purement physique. L'homme moral n'est que l'homme physique, considéré sous certains points de vue: son organisation est l'ouvrage de la nature. [Helvetius 1774: 2]	Людина – істота фізична. Ми розглядуємо її тільки з певної точки погляду. Її організація – витвір природи. (а. 1/2)	Людина – істота <i>суто</i> фізична. <i>Людина моральна</i> [закреслено] <i>та сама фізична людина, розглядана під певним поглядом</i> . Її організація – витвір природи. (а. 1/2)	Людина <i>є</i> істота <i>суто</i> фізична. Людина [закреслено] духовна <i>є</i> та сама фізична людина, розглядана під певним поглядом: її організація – витвір природи. (а. 1/2)	Человек есть существо чисто физическое. Человек духовный есть лишь человек физический, рассматриваемый с известной точки зрения: его организация есть создание природы. [Гельвеций 1923а: 13]

Як бачимо, Йогансен додав до перекладеного рішення пропущені «суто» («purement») і фразу «L'homme moral n'est que l'homme physique», яку він навів у примітці та підписав «Прим. ред.» (а. 1/2), що дозволяє напевно ідентифікувати автора правки.

Утім, Річицький не приймає рішення Йогансена передавати «l'homme moral» як «моральну людину», наслідуючи доволі інтерпретативний відповідник із харківського видання: «людина духовна»³⁷/«духовный человек». Можливо, ця зміна продиктована також прагненням узгодити термінологію, адже в назві розд. VI Перекладач позначає «l'homme moral» як «духовну»³⁸ людину» (а. 6).

³⁶ У перекладі Луппола: «Она [Вселенная – Р. III.] представляет нам только материю и движение» [Гельвеций 1923b: 49].

³⁷ У московському виданні – «моральный человек» [Гельвеций 1923b: 6].

³⁸ Йогансен наводить у дужках французький відповідник: «...духовною^(moral)» (а. 6).

Немає достатніх підстав вважати, що Річицький послідовно зіставляв переклад із французьким оригіналом. Він, певно, працював у межах рішень, заданих Перекладачем і первинною редакцією Йогансена, подеколи звертаючись до харківського видання й оригіналу. Це прояснює хаотичність запропонованих ним термінологічних відповідників, а також відступи від точно переданих французьких фраз.

Чи повертався Йогансен до редактури вдруге? На (аа. 4-5) є ознаки того, що він усе ж реагував на виправлення Річицького. Приміром, в одному випадку він не погодився з пропозицією передавати «effets» як «чинність», виправивши останнє на «наслідки»³⁹ (а. 4). На наступній сторінці Річицький виправив «найчуттєвіший» («le plus sensible» [Helvetius 1774: 13]) на «найбільш відчутний»; це рішення Йогансен модифікує, замінюючи «відчутний» на «помітний» (а. 5). Схоже відбулося з фразою «Nous attribuons au hasard, tous les effets...» [Helvetius 1774: 14], яку Перекладач передав як «Ми лічимо випадком акції...» (а. 5). Йогансен виправляє «лічимо випадком» на «вважаємо за случайні». Згодом Річицький уніс свої правки до цієї фрази: «...вважаємо за випадкові всі дії». Йогансен переглядає це рішення, замінюючи «випадкові» на попередньо запропонований варіант – «случайні». Однак «перевірка абзаців»⁴⁰, «обробка стилю» та «звірка змісту»⁴¹, наскільки це впливає з Рукопису, так і не були здійснені. Можна лише припустити, що Йогансен втратив інтерес до цього тексту, не мав наміру переписувати його за Перекладача, а тому повернув переклад із мінімальними змінами⁴².

Під Титулом-1 міститься найпізніший допис авторства Андрія Річицького (а. 1):

В архів як негідний переклад
[наведено підпис] 13/VI [19]25

Отже, відмова від публікації Рукопису зумовлена не якістю редактури, а недоліками самого перекладу. Виправданість цього висновку зможе унаочнити лише комплексний розгляд перекладацьких рішень на основі критичного видання фрагмента описуваного тексту, що ввійде до наступної частини дослідження.

Висновки

На цьому етапі аналізу Рукопису було з'ясовано, що:

1. У розглядуваному тексті є ознаки подвійного редагування. Як ми показали вище, правки Йогансена й Річицького стосувалися передусім пошуку кращих термінологічних відповідників. Розбіжності між ними свідчать про різне бачення того, як слід передавати французьку термінологію XVIII століття, а також про відмінні підходи щодо точності її відтворення. Зрештою, сам процес роботи над текстом унаочнює проблеми підготовки перших україномовних перекладів філософських текстів у радянський період.

³⁹ Вочевидь, щоби закріпити «наслідок» за «effet» бодай у цьому абзаці (а. 4).

⁴⁰ На (аа. 1/2-7) початки нових абзаців і сторінок (а. 1/2-2) позначалися спеціальним символом. Червоне чорнило вказує на те, що ці позначки, найімовірніше, робив Річицький. На (а. 8) є одне помилкове позначення нового абзацу, зроблене синім чорнилом.

⁴¹ Якщо розуміти під «змістом» перелік складників книги.

⁴² Про мінімальний рівень втручань свідчить і те, що Йогансен не узгоджує запропоновані Річицьким зміни на (аа. 1/2-7) з рештою тексту.

2. При підготовці перекладу «Істинного сенсу системи природи» співробітники ДВУ орієнтувалися на харківське видання 1922/23 рр. На це вказують обрана назва твору, переклад авторських матеріалів Семена Семковського, видавничі коментарі та деякі редакторські втручання. Але немає підстав стверджувати, що сам переклад здійснено через мову-посередницю.

На наш погляд, описаний проєкт україномовного перекладу «Істинного сенсу системи природи» має неодмінно доповнити низку дискусій, пов'язаних із українською філософією ХХ ст. Ідеться передусім про:

- а) Перетини філософського та літературного процесів в УСРР 1920–1930-х рр. Роль літераторів як перекладачів філософських текстів є достатньо відомою: згадати хоч би переклади Вольтера й Гельвеція, зроблені Валеріаном Підмогильним. Натомість роль літераторів як редакторів філософських текстів, що мали, скажімо, критично оцінити запропоновану систему термінологічних відповідників і тим самим вийти за межі суто філологічної компетенції, ухваливши рішення з огляду на філософську коректність, залишалася неописаною. У цьому аспекті Йогансенова редакція «Істинного сенсу системи природи» є вельми показовою й відкритою до подальших зіставлень.
- б) Орієнтацію на російськомовні філософські переклади в радянський період. Український проєкт перекладу «Істинного сенсу системи природи» відтворював деякі особливості російськомовного видання 1922/23 рр., проте не відтворював його дослівно, як це, приміром, ставалося пізніше з україномовними перекладами Маркса. Приклад Рукопису, на нашу думку, актуалізує потребу у виробленні типології способів наслідування російських перекладів-посередників, що дозволить краще оцінити ступінь їхнього впливу на культуру українських філософських перекладів часів УСРР/УРСР.

Текстологічні результати цієї статті будуть враховані в критичному виданні фрагмента Рукопису. У наступній частині дослідження ми розглянемо історію оригінального видання «Істинного сенсу системи природи», оцінимо якість україномовного перекладу та запропонуємо матеріал до дискусії про традицію філософського перекладу в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні документи

- ДВОУ (1921). [Особова справа Михайла Йогансена]. Державне видавниче об'єднання України (Ф. 177, Оп. 3, спр. 863). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- ДВОУ (1925a). Видавничий план Всеукрдержвидава на 1925 рік. Державне видавниче об'єднання України (Ф. 177, Оп. 1, спр. 1063). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- ДВОУ (1925b). Гельвецій. «Правдиве розуміння системи природи». Стаття. Рукопис статті на українській мові. Державне видавниче об'єднання України (Ф. 177, Оп. 1, спр. 1197). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- ДВОУ (1925c). Накази ДВОУ по особовому складу. Державне видавниче об'єднання України (Ф. 177, Оп. 3 ос., спр. 49). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.

- ДВОУ (1925-1927). Рецензії на твори, надіслані до Всеукрдержвидава. Державне видавниче об'єднання України (Ф. 177, Оп. 1, спр. 1074). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- МО. (?-1927). [Особова справа Михайла Йогансена]. Міністерство освіти і науки України (Ф.166, Оп. 12 ос, спр. 2983). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- СБУ. (1935-1957). Архівно-кримінальна справа №123 щодо контрреволюційної троцькістської терористичної організації в Україні по обвинуваченню Семковського-Бронштейна Семена Юлійовича. (Ф. 6, Оп. 1, Спр. 76510). Галузевий державний архів СБУ, Київ.

Друковані видання

- Альтер, И. (1923). Рец. на Гельвеций, К.-А. (1923). Бог-Природа-Человек. Харьков: Главполитпросвет УССР. *Печать и Революция*, (4), 228-229.
- Білодід, С. (Упоряд.). (2018). *Список репресованої літератури*. Київ: Українські пропілеї.
- Гельвеций, К.-А. (1923а). *Бог-Природа-Человек*. Харьков: Путь просвещения.
- Гельвеций, К.-А. (1923b). *Истинный смысл системы природы*. Москва: Новая Москва.
- И. Л. (1922). Рец. на Гельвеций, К.-А. (1923). Бог-Природа-Человек. Харьков: Главполитпросвет УССР. *Под знаменем марксизма*, (11-12), 253-255.
- Масанов, И. (1958). *Словарь псевдонимов русских ученых, писателей и общественных деятелей в 4 тт.* (Т. 3). Москва: Издательство Всесоюзной книжной палаты.
- Руда, З. (1965). До історії Державного видавництва України. In І. Педантюк (Ред.), *Українська книга* (сс. 157-170). Київ-Харків: Редакційно-видавничий відділ книжкової палати УРСР.
- Румий, В. (1922). Гельвеций, К.-А. (1922). Истинный смысл системы природы. Москва: Новая Москва. *Под знаменем марксизма*, (11-12), 252-253.
- Смолич, Ю. (1986). Йогансен. In Ю. Смолич, *Твори у 8 тт.* (Т. 7, сс. 97-141). Київ: Дніпро.
- Троицкий, А. (1923). Рец. на Гельвеций, К.-А. (1922). Истинный смысл системы природы. Москва: Новая Москва. *Печать и Революция*, (4), 226-227.
- Хома, О. (2005). Обґрунтування нового французького перекладу Декартових «Meditationes»: українські паралелі. *Sententiae*, 13(2), 259-280. <https://doi.org/10.31649/sent13.02.259>
- Ясна, І. (2015). Чи потрібен «ребрендинг» українській філософії? *Філософська думка*, (6), 23-38. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>
- Descartes, R. (1963). *Œuvres philosophiques* (Т. I). (F. Alquié, Ed.). Paris: Garnier frères.
- Descartes, R. (1977). *Règles utiles et claires pour la direction de l'esprit en la recherche de la vérité*. (J.-L. Marion, P. Costabel, Eds.). La Haye: Nijhoff.
- Descartes, R. (1990). *Méditations métaphysiques = Meditationes de prima philosophia*. (J.-M. Beyssade, M. Beyssade, Eds.). Paris: Librairie générale française. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj78hx>
- Helvetius, C.-A. (1774). *Le vrai sens du système de la nature, ouvrage posthume de M. Helvetius*. Londres: [s. n.].

Одержано 27.09.2025

REFERENCE

Archive documents

- МЕ. (?-1927). [Personal file of Mykhailo Johansen]. Ministry of Education and Science of Ukraine (Fond 166, Op. 12, 2983). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SPUU (1921). [Personal file of Mykhailo Johansen]. State Publishing Union of Ukraine (F. 177, Op. 3, 863). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.

- SPUU (1925a). Publishing plan of the All-Ukrainian State Publishing House for 1925. State Publishing Union of Ukraine (Fond 177, Op. 1, 1063). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SPUU (1925b). Helvetius. «The True Understanding of the System of Nature.» Article. Manuscript of the article in Ukrainian. State Publishing Union of Ukraine (Fond 177, Op. 1, 1197). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SPUU (1925c). Orders of the SPUU on personnel. State Publishing Union of Ukraine (Fond 177, Op. 3, 49). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SPUU (1925-1927). Reviews of works sent to the All-Ukrainian State Publishing House. State Publishing Union of Ukraine (F. 177, Op. 1, 1074). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SSE. (1935-1957). Archival criminal case No. 123 concerning the counterrevolutionary Trotskyist terrorist organisation in Ukraine on charges against Semkovskiy-Bronstein, Semyon Yulievich. (Fond 6, Op. 1, 76510). SSU Sectoral State Archive, Kyiv.

Printed editions

- Alter, I. (1923). Review on Helvétius, C.-A. (1922). *God-Nature-Man*. Kharkov: Glavpolitprosvet USSR. [In Russian]. *Pechat i Revoliutsia*, (4), 228-229.
- Bilodid, S. (Ed.). (2018). *List of Repressed Literature*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainski propilei.
- Descartes, R. (1963). *Œuvres philosophiques* (T. I). (F. Alquié, Ed.). Paris: Garnier frères.
- Descartes, R. (1977). *Règles utiles et claires pour la direction de l'esprit en la recherche de la vérité*. (J.-L. Marion, P. Costabel, Eds.). La Haye: Nijhoff.
- Descartes, R. (1990). *Méditations métaphysiques = Meditationes de prima philosophia*. (J.-M. Beyssade, M. Beyssade, Eds.). Paris: Librairie générale française. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj78hx>
- Helvetius, C.-A. (1774). *Le vrai sens du système de la nature, ouvrage posthume de M. Helvetius*. Londres: [s. n.].
- Helvétius, C.-A. (1923a). *God-Nature-Man*. [In Russian]. Kharkov: Put prosveshcheniya.
- Helvétius, C.-A. (1923b). *The True Meaning of the System of Nature*. [In Russian]. Moscow: Novaya Moskva.
- I. L. (1922). Review on Helvétius, C.-A. (1922). *God-Nature-Man*. Kharkov: Glavpolitprosvet USSR. [In Russian]. *Pod znamenem marksizma*, (11-12), 253-255.
- Khoma, O. (2005). The substantiation of a new French translation of Descartes's "Meditations": Ukrainian parallels. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 13(2), 259-280. <https://doi.org/10.31649/sent13.02.259>
- Masanov, I. (1958). *Dictionary of Pseudonyms of Russian Scholars, Writers and Public Figures in 4 vol.* (Vol. 3). [In Russian]. Moscow: Izdatel'stvo Vsesoiuznoj knizhnoj palaty.
- Ruda, Z. (1965). On the history of the State Publishing House of Ukraine. In I. Pedantuk (Ed.), *Ukrainian Book* (pp. 157-170). [In Ukrainian]. Kyiv-Kharkiv: Redaktsiino-vydavnychi viddil knyzhkovoi palaty URSR.
- Rumiy, V. (1922). Review on Helvétius, C.-A. (1922). *The True Meaning of the System of Nature*. Moscow: Novaya Moskva. [In Russian]. *Pod znamenem marksizma*, (11-12), 252-253.
- Smolych, Yu. (1986). Johansen. In Yu. Smolych, *Works in 8 volumes* (Vol. 7, pp. 97-142). Kyiv: Dnipro.
- Troitskiy, A. (1923). Review on Helvétius, C.-A. (1923). *The True Meaning of the System of Nature*. Moscow: Novaya Moskva. [In Russian]. *Pechat' i Revoliutsia*, (4), 226-227.
- Yasna, I. (2017). Does Ukrainian philosophy need a «rebranding»? *Filosofska Dumka*, (6), 23-38. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>

Received 27.09.2025

Ryemat Shvets

Work on Philosophical Translations in 1920's Ukraine: The Case of «Le vrai sens du système de la nature»

The article analyzes the manuscript of the Ukrainian translation of «Le vrai sens du système de la nature» (1924–1925) in terms of editorial changes and the use of intermediate translations. Based on a study of archival documents from the 1920s, the author reconstructs for the first time the history of this text and proves that the manuscript shows signs of double editing, most likely by Andrii Richitskyi and Mike Johansen. The analysis of the editorial decisions reveals the divergence of the proposed systems of terminological equivalents caused by different approaches to the translation of eighteenth-century French terminology and the accuracy of its reproduction. In preparing the Ukrainian translation, the publishing house staff was guided by the 1922 Russian edition, as evidenced by the chosen title of the work, the translation of Semkovsky's authorial materials, the publisher's comments, and a number of editorial proposals.

Ренат Швець

Робота над філософськими перекладами в Україні 1920-х: випадок «Істинного сенсу системи природи»

У статті проаналізовано рукопис україномовного перекладу «Le vrai sens du système de la nature» (1924–1925) з огляду на редакторські зміни й на використання перекладів-посередників. На основі дослідження архівних документів 1920-х рр. уперше реконструйовано історію цього тексту та доведено, що в рукописі є ознаки подвійного редагування, найімовірніше, здійснені Андрієм Річицьким і Майком Йогансенем. Аналіз редакторських рішень продемонстрував розбіжність запропонованих систем термінологічних відповідників, спричинених різними підходами до передачі французької термінології XVIII ст. і до точності її відтворення. При підготовці українського перекладу співробітники видавництва орієнтувалися на російськомовне видання 1922 р., на що вказують обрана назва твору, переклад авторських матеріалів Семковського, видавничі коментарі та низка редакторських пропозицій.

Ryemat Shvets, master student at the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ренат Швець, магістрант філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

e-mail : 444renat@gmail.com
